

Léon Dartigues. Lo Nhò e la Lòia.

Parlar gascon deu País de Bòrn.

Transcripcion en grafia normalizada e nòtas : B & JJ Fénié

Tirée de l'oubli par Philippe Lartigue, cette histoire fut écrite par Léon Simon Dartigues (Parentis, 15 octobre 1900 – Biscarrosse, 3 février 1979). Il fut lauréat des contes en « dialectes régionaux » parus dans le journal *Sud-Ouest* le 19 août 1947. Originaire du quartier de Lahitte (Parentis), Léon Dartigues était géomètre à Biscarrosse. La maison familiale des Dartigues, datant de 1837, existe toujours et a été restaurée. Léon Dartigues fut le correspondant local de Simin Palay, pour le gascon du Born.

Lo Nhò e la Lòia

§1. Qu'i avè un còp un òmi e ua hemna qui s'èran maridats amassa. L'òmi que s'aperèva Nhò e la hemna Lòia. Au cap d'un temps que s'èran maridats, la Lòia que tombèt malauda... malauchanga¹ ! E dab aquò, lo tribalh ne se hadè pas ! Terra liva², tincla³ o hodin⁴, tot lo benhòt⁵ qui tinèn⁶ a braças⁷ que s'entornèva a padoenc⁸. Lo quite lé de flors, davant tant esmerit au redis deu portet deu casau, que hadè la hochà⁹ a tot vinent.

§2. "Fenhantau, tè !", ce hadè lo vielh Pipin. "Jo, tè ! Si ma defunta hemna èra estada atau, l'i aurí viste hèit passar lo flaquèr¹⁰ dab lo mon pedic¹¹ de chanca sus l'auret¹² de l'esquia !..." E bruits, e nhica-nhaca au larèr ! Au lòc de potics e de paraulas amistosas, n'èran que planhits hen lo leit noviau on los praubes ahurbits¹³ s'ajaquèvan¹⁴ cuu e cuu, lo còr tot escarraunhat de mes-hidença e de dolor.

§3. "Si èri a d'eths, ce hadèn los vesins, jo que me botjarí. Aquò, que pòt estar mau balhat !". De s'ic entèner díser, Nhò e Lòia que s'avisèren portant d'anar trobar la Marionina de Viraplec qui èra coneishenta en 'queras causas. "Aquò, ce ditz la Marionina, apres avèr hèit los signales chardits a qui n'a pas lo don, aquò qu'es mau de Senta Margalida. Que farà anar a las honts !..."

- La hont de Senta Margalida ? E on es aquò, Marionina ? - Si l'an pas hèita deu mau e si s'es pas mudada, diu estar pròisha deu molin de Vira-Porin. Ves encusiratz¹⁵ !"

§4. E donc, l'entredoman, que partiren en cercas, senglas¹⁶ micas hens la biaça dab ua peishòta per adob¹⁷. Un còp passat lo fivau¹⁸ e lo virahuc¹⁹, que gahèren la lana. Com èra, la lana de 'queth temps, escarniosa²⁰ au praube monde !

¹ **Malauchanc, malauchanga.** Sovent malaut o malauda. = **Malauchàs**, « *maladif* ».

² **Tèrra liva** : tèrra leugèra, magra.

³ **Tincla** (féminin). 1) Dictionnaire de Pierre Méaule : Petite plaque brillante dans un jardin ou un champ pour effrayer les oiseaux ; « épouvantail » (objet brillant mis dans les arbres pour effrayer les oiseaux) ; 2) « *Groupe de maisons* » segon lo diccionari deu F. Arnaudin. *Œuvres complètes*, Vol. VII, tòme 2, p. 332 ; 3) A pris le sens à Biscarrosse de « petit champ, petite bien à exploitation ».

⁴ **Hodin.** Pèça de tèrra qu'an artigada ; eishart, eishartic ; campòt que van laurar. De **hodejar**, « *fouir, bêcher* ». Cf. francés « *houe* ».

⁵ **Benhòt.** Lo petit ben, la petita propietat. Dab lo diminuti *-òt*.

⁶ **Tinèn** = tienèn < vèrbe tenir/ téner / tiéner. 3^{au} persona deu plurau de l'indicatiu passat (perfèit o preterit).

⁷ **Tenir ua tèrra a braças** : *lo dret de braça* = droit à une part de la récolte (droit de « sarcler »).

⁸ **Padoenc.** Deu latin medievau **pasquaticum*. Base gauloise **patu-* / latin médiéval *paduire*, "faire paître sur un terrain communautaire":

⁹ **Hoch, hochà** : voûté, e ; courbé ; en triste état...

¹⁰ **Lo flaquèr.** La fatiga, la laishèra. < **flac** (fatigat, las, cansat).

¹¹ **Pedic.** Petit pè. > **pediquejar**, « *piétiner* » (= pèhorar, trepejar ; en lengadocian : pompir, sensir).

¹² **L'auret.** L'aurèra, la broa ; l'aurièra ; lo bòrd, la limita... « *le flanc* ».

¹³ **Ahurbir** = « ahurir, affoler, abrutir ; effaroucher »...

¹⁴ **Ajacar** : s'estèner sus la **jaça**.

¹⁵ **Encusar** (o **encusir** o **acusar**) : accuser, inculper ; ≠ **desencusar, escusar** (excuser, disculper) > **Escusèc, escusèr** : hypocrite.

¹⁶ **Sengle, sengla** : un (une) pour chacun ; < latin *singulus*.

¹⁷ **Adob.** Condiment > **adobar** = amainatjar, aprestar, preparar, restaurar... ; > **adobament, adobatge.** Origina germanica : **dubban*, « trucar, bàter ».

¹⁸ **Lo fivau.** La propietat, lo fiu (fèu en lengadocian) < germanic **fehū*, « bestiar, tropèth ». > Nom de persona : Dufeu, Dufieiu.

Léon Dartigues. Lo Nhò e la Lòia.

Parlar gascon deu País de Bòrn.

Transcripcion en grafia normalizada e nòtas : B & JJ Fénié

§5. Qu'èra l'estiu. La secrissa²¹ qu'avè hèit deu peishen²² ua breca²³ apriga de rasa²⁴ qui s'esplandiva²⁵ shet nat tèrmi. Ença e enlà, un parc enmanchulat²⁶ hen sa capula de lana, un vit de cira d'aulhèr²⁷ apitrat²⁸ sus tres paus au mei de la blanca graumada²⁹ deu tropèth. - "Hòu ! Aulhèr ! Sabetz-vos on es la hont de Senta Margalida ?". Mes lo chancat, tirat de son saunei, que hit³⁰ un signe com qui non sap.

§6. E marcha ! E marcha ! Suu telèr de cèu³¹ blu qui los hugè a l'endaun, que pareishot un boluc de pins prometur d'ombrèira mes, tan que s'en aproishèvan que s'eslariquèt a n'estar mei que quauques croquèirs³² espareits. Au lòc d'ua lagúa qui viren lusir pausa davant d'i estar, ne trobèran qu'un charnèr de limpòrna³³ verdosa. Un tuc cruca-pelat d'on pensèvan véder lo molin tan cercat, que s'aflaquèt en ua maishanta pujada, tot just per les i endolorir un chic mei la tenelha³⁴.

§7. Suus umbes³⁵ de la Lòia, ua capa de plom que pesèva com lo Tac³⁶. Lo hèu que l'i avè pujat au còr. Qu'èra hissanta de pertot. - " Omiarràs³⁷ deu Diable ! Que vam s'i perir ací capvath ! Per tu, que serà bien hèit. Mes jo, m'ahaqui !".

§8. Urós, lo charmis de la lana viran pas tots de mala part. Tot sobte, ua coma verdejanta que se muishèt a sons pès. Lo bròt endrèt ! Cassiòts, vèrns, sauçs e senguinas que s'i barrejèvan lo hulhatge tendre e minhard. L'irilha³⁸, los marçúules³⁹ e los chuca-mèu, arrusplats tan hauts qui podèn, que se pindolèvan en flòcs e garlandas au subercèu⁴⁰ d'un arriu d'aiga clara. Lo Nhò e la Lòia, apres d'ua pausòta per ne pas se sanglaçar⁴¹, que

¹⁹ **Virahuc** o **virahuec** = per se méter a l'empara deu huc. Dens los pinhadars : passa (Lo Pòrge), grana pista, « passa ». A còps que pòt estar un ancian **peguilhèir** (Pissòs, Saunhac e Lo Muret)

²⁰ **Escarniós**, **escarniosa** : < vèrbe **escarnir**, « bafouer, contrefaire, singer, ridiculiser... »

²¹ « **Secrissa** » = **la secarissa**, **lo sequèr**. Dens lo Baish-Ador (Senhans, País de Gòssa), lo « sequèr » qu'a un sens particular : que son las tèrras au dessús de las bartas.

²² **Lo peishen** (lo peishenc) : la peishença, la peishença, lo pastenc, lo pastenh. Prat, pradèra o padoenc on las bèstias van péisher, son deishadas a pasturar.

²³ **Ua breca**. Ua entalha, ua depression, un trauc, un hons...

²⁴ **La rasa** : l'èrba rasa, la lana magra.

²⁵ **Esplandir** o **espandir** : s'esténer, se desvolopar, s'estirar... > **l'esplanduda**.

²⁶ **Enmanchulat** = enmantelat, enmantolat < **la manta**, **lo mantèl**, lo mantèu. Amantar : se cobrir dab ua manta. ≠desmantelar.

²⁷ **Un vit de cira d'aulhèr**. Literaument, lo vit (viech o viet en lengadocian > juron « viet-d'ase ») designa lo membre viril (< latin *vectis*). Aquí, la metafòra compara l'aulhèr chancat, dab la soa pelissa (o perissa) blanca, sembla – de luenh – a ua candela de cira...

²⁸ **Apitrat** : pitat, apitraglat, jocat. Lo pit. Apitar, pitar. Lo joc (≠ lo jòc).

²⁹ **La graumada**. La grama, la grauma. Gramar. Ua bona cervesa gramanta. Sus la còsta, a Mamisan, Biscarròssa o mei luenh, la grama de las andadas, de las èrsas.

³⁰ **Hit** : passat simple (perfèit, preterit) deu vèrbe har a l'indicati (= hadot, hasó).

³¹ **Lo telèr deu cèu**. Expression a l'evidéncia inspirada deu Felç Arnaudin qui, per designar lo cèu, parla de « la tela deu temps ». **Lo telèr** : 1èr sens, « mestièr deu teishenèir ».

³² **Pin croquèir** : pin solet on se jocan, se pitan los cròcs. **Pin corbèir** : pin on se pitan los còrbs.

³³ **La limpòrna** : le limon.

³⁴ **Tenelha**. Tendon.

³⁵ **Los umbes** : las omoplatas. Mot d'origina grèca (literaument : « òs plat »). Compréner ací « **las espatlas** ».

³⁶ **Lo Tac**. Que vos persegúis, que vos carga, e que pèsa hòrt ! N'es pas aisit de se'u tirar...

³⁷ **Omiarràs**. Òmi + -ar + sufixe pejoratiu -às.

³⁸ **L'irilha** : nom latin *Hedera helix*. **Gèira** f. {B., Big., Chal.}; **agèra** f. {bAdour, Mar.}; **gèdra** f. {Arm.}; **lèdra** f. {Lom., Cous.}; **urilha** f. | **irilha** f. | **orilha** f. {G., L.}; **èdra** f. {Aspe, Barét.}; **lèdre** m. {Méd.}. Lengadocian : **èura**.

³⁹ **Lo marçúule** : « le saule marsault » (latin *Salix caprea*) < lat. *marem salicem* « saule mâle » [latin *mas, maris* « mâle » + *salix*, -licis, « saule »].

⁴⁰ **Subercèu** : « ciel de lit ».

⁴¹ **Sanglaçar** : se congestionar (se glaçar « lo » sang o « la » sang), se gahar lo hred...

Léon Dartigues. Lo Nhò e la Lòia.

Parlar gascon deu País de Bòrn.

Transcripcion en grafia normalizada e nòtas : B & JJ Fénié

s'harlupèran⁴² ua bèra lampada e que s'asseitèvan plat e plat, jumpats⁴³ per lo gargòt de l'aiga. Estadits qu'èran ! Mes la frescura e la doçor qu'arrecalhvèren⁴⁴ viste los joens brusquits⁴⁵ per la vita.

§9. Damisèlas e parpalhons de tota color que s'entrepassèvan e que se turtèvan⁴⁶ com pegalhons en sus de son cap. Ua mòla⁴⁷ de peishs que hadè a la barra panada⁴⁸ hen un gorg. Tot d'un cop, un « polh »⁴⁹ ... un aute « polh » ! Per ua clicherna⁵⁰ florida hens un tus d'arrosèr sauvatge, que viren dus mainatjòts qui se banhèvan tot nuts s'un hons planèir de sable blanc. Que hadèn a las chascadas e, per se'n virar l'un de l'aute, que s'estujèvan còp sec devath l'aiga, cap e tot. Com s'amusèvan aqueths gojatòts ! Qu'estèt per lo Nhò e la Lòia la vista deu bonur qui n'avèn pas jamei coneishut.

§10. Estet lo Bon Diu, estet lo Diable qui los i junhot los pòts ? Sons pòts que se trobèren junhuts en un potic qui n'avèn pas jamei maginat en sas màgers lire-lires⁵¹. " Hòu, anjolics ! Sabètz on es la hont de Senta Margalida ? Frrrt ! Los anjolics partits mes lèu tornats ! " Qu'èm deu molier de Vira-Porin. Mama qu'ic sap, be, on es la hont !". Bona figura, bon fricòt, bona jaça, qu'aurèn tot aquò, lo Nhò e la Lòia, au molin. L'endoman, davant só-levat, la Lòia que hit sas devocions e que s'entornèren còr liugèr⁵².

§11. Efèit deu potic, deu miracle de senta Margalida o de la volontat deu Bon Diu, au cap de quauques mes que los i vadot un nin e la Lòia qu'estèt guarida. Apres aqueth, n'avuren hòrt d'autes, e si lo conde n'a pas coda, que s'acaba per ua bèra codrilha !

⁴² **Harlupar** : lampar ; horrupar, horlupar, chorrupar , churlar.

⁴³ **Jumpar** = breçar ; dindinar, dandolar... > **jumpadèra** = **dindoleta**.

⁴⁴ **Arrecalhivar**. Se tornar méter dret sus las calhivas (o sus pès...). < **cavilha** o **calhiva** (fòrma gascona dab metatès), partida deu còs (o deu còrs < latin *corpus*), juste au dessus deu pè.

⁴⁵ **Bruscar** = **brusquir**. Compréner : mau traitats per la vita, malastrucs, tocats per lo malastruguèr, la maganha, la marrana, la guinha, la guinharra ; desetrucs.

⁴⁶ **Turtar**. Trucar, tumar, tustar.

⁴⁷ **Mòla** : mòla de molin au permèr sens ; ací : un ahoalh, un arramat, ua grana quantitat... un **molon**, un **molonàs**...

⁴⁸ **Jòc de la barra panada**. Cf. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Barres_\(sport\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Barres_(sport))

⁴⁹ « **Polh** ». Ací, qu'es ua onomatopea : PLOUF !.... Autament, çò qu'es, un **polh** ? Es ua auta fòrma de **pedolh** (o **pesolh**) < latin *pedis* > *pediculus* o *pediculus* o *peduculus*. Los pedolhs son sovent dens la cabeladura, dens lo peus ; d'autes se plasen ...alhors (los « **morpions** » : **arpin** ; **chaupic**).

≠ **poi** < latin *podium* > poei, puch, pech, « puy ».

⁵⁰ **Clicherna**. Un petita traucada , un petit horat dens las huelhas... < **clucar**, **cluchar** (clinhar, mes tanben espisar, gueitar, apercéber...).

⁵¹ **Lire-lire**. Deliri, saunei pèc, « rève » hòu...

⁵² **Liugèr** : leugèr.